

Z dějin rétoriky

Řecká rétorika

- kolébkou řecké osady Akragás a Syrakúsy, v nichž došlo v 5. st. př. Kr. k demokratickému převratu, a tudíž vznikla potřeba mluvit před shromážděním lidu, před soudem a při jiných příležitostech

rétorické žánry: veřejné projevy: soudní - žaloby a obhajoby

politické - poradní (pomáhaly politikovi v rozhodování složitých otázek), útočné (proti činům a postojům škodlivým pro obec) - od 2. pol. 4. st. př. Kr. nazývány **filipikami** podle Démosthénových řečí proti makedonskému králi Pilippovi II.

panegyrické (oslavné)

vedle veřejných projevů se řeči pěstovaly v rétor. školách = cvičné řeči na vymyšlená témata, cvičilo se umění obstát v diskusích, nejčastěji eristické řeči (řec. *eris* = spor, pře) - nezáleželo na log. správnosti ani etické oprávněnosti, ale o to obhájit svůj názor, bez ohledu na to, zda mám pravdu, či ne

Platón 427-347 př. Kr.

žák **Sókratův** 469-399 př. Kr.

dle Platóna S. míní, že řečníci se mají držet pravdy, k níž lze dospět dialogem, poměřováním vlastních argumentů s protiargumenty jiných, požadavek, aby se rétorika podřídila etickým principům

ad Platón:

rétorika = psychagogie, umění vodit duši, tj. opět na ni etické požadavky a je podřízena filosofii

dialog Gorgiás - odsudek rétoriky sofistů - chápané jako umění manipulovat posluchači pomocí technických dovedností, řečnické umění - nástroj osobního prospěchu

Aristoteles 384-322 př. Kr.

rétorika spíše dovednost než věda

rétorika - prostředek k řešení nějaké sporné věci (probléma), nástroje dedukční metoda a sylogismy

sylogismus = druh úsudku v logice, několik typů sylogismů, např. ne striktně logický - rétorický s. (nejsou vysloveny předpoklady, kt. jsou známé nebo pravděpodobné) modus ponens

Býti rozumný je dobré, neboť býti nerozumný je škodlivé. Aristoteles: Rétorika

Winston Churchil: *Bud' optimistou. Není příliš užitečné jím nebýt.*

rozepsání rétorického sylogismu na premisy (i ty neformulované) a z nich plynoucí závěr

1. Jestliže není příliš užitečné nebýt optimistou, pak bud' optimistou.

2. Není příliš užitečné nebýt optimistou.

Proto bud' optimistou.¹

- nejsou na rétoriku etické požad., pohybuje se mimo oblast morálky

Římská rétorika

¹ příklady z knihy M. JELÍNEK, B. ŠVANDOVÁ a kol.: *Argumentace a umění komunikovat*. Brno 1999, s. 160

- od řecké převzala teorii 3 stylů:

1. vysoký (gravis, genus grande) - pro slavnostní projevy, oslavné a smuteční řečnictví, v dramatu tragédie, řečnické figury a tropy obsahoval, složitá syntaktická struktura, knižní a archaické jazyk. prostředky
2. střední (mediocris, genus medium) - projevy výchovné a naučné, administrativní sdělení, méně závažné soudní projevy, později též kázání, prostředky stylově neutrální, méně tropů a figur
3. nízký (attenuatus, genus subtile) - projevy pro široké vrstvy obyvatelstva, v dramatu komedie, běžný každod. jazyk včetně vulgarismů, málo tropů a figur, jen ty běžné v konverzaci

- římská rétor. propracovala teorii 5 fází přípravy řeč. projevu - v minulé předn.

ad tropy

metafora - přenesení významu na základě podobnosti)

metonymie - označení objektu jménem jiného objektu, stojícího odděleně, např. *flétna za hráče na flétnu, Homér za Íliadu, pohár za víno*)

synekdocha (označení objektu jménem jiného objektu tak, že mezi oběma je vztah části a celku, např. *ústa za mluvčího člověka*)

perifráze - z řec., opis, nahrazení běžného názvu obšírnějším opisem, např. *země vycházejícího slunce za Japonsko*

personifikace - druh metafory, neživé věci nebo abstr. pojmy mluví a jednají jako živé bytosti nebo jsou jim (či zvířatům a rostlinám) připisovány lidské city a myšlení, např. *stromy si tichounce šeptaly, slunce se smálo*

eufemismus - zjemňující výraz pro drsné či nepříjemné skutečnosti (smrt, nemoc), např. *plamínek života jejího zhasl*

hyperbola - zveličení, nadsázka, např. *stokrát jsem ti říkala, že...* (tj. mnohokrát)

litotés - z řec., jednoduchost, zdrženlivost; oslabené tvrzení, slovně se říká méně, než je míněno, např. *nemladý místo starý*

ad figury

sluchové:

anafa - opakování téhož slova nebo skupiny slov na začátku dvou i více sousledných veršů (poloveršů, strof nebo vět), např. *jako akrobat, jenž přešel po lanu
jako matka, která porodila dítě
jako rybář, který vytáh plně síť* (V. Nezval: Edison)

epifora - opakování týchž slov na konci veršů, např.

*Co to máš na té tkaničce,
na krku na té tkaničce?* (Erben)

symploka - z řec. *symploké* = propletení, objetí; rétorická figura daná sloučením anafory a epifory, opakování stejného slova na začátcích a současně jiného slova na koncích veršů, např.

*Já kopu, já pod zemí kopu,
já balvany jak hada kůže se jiskřící kopu.* (Bezruč)

aliterace (souzvuk hlásek nebo slabik), paronomázie (souvýskyt zvukově podobných slov)

gramatické:

asyndeton - z řec. *asyndetos* = nespojený; příznakové spojení slov nebo vět bez užití obvyklé spojky, při vyjádření situačního napětí, prudkého spádu děje apod., např.

*Dělník je smrtelný, práce je živá,
Antonín umírá, žárovka zpívá -* (Wolker)

polysyndeton - spojení několika větných členů (vět), v němž je následující člen nadbytečně připojen spojkou, prostředek zdůraznění nebo stupňování významu slov, zvyšuje patos, např.

*a stráně zastřené a vzhůru cesta sivá
a soumrak májový, jenž chvěje se a voní* (S. K. Neumann)

elipsa - výpustka, vynechání slov nebo vět, které označují skutečnosti známé ze situace nebo souvislosti, a které si tak můžeme bez deformace smyslu doplnit, např. *Je šest.* (hodin)

apostrofa - oslovení nepřítomné osoby nebo neživého předmětu, kdy se nečeká na odpověď, např.

sbohem, vy hory, mé dědiny...

řečnická otázka - stylistický prostředek, využívající formy tázací věty pro vyjádření nějakého tvrzení; odpověď se neočekává, významově jde o silně citově zabarvenou větu oznamovací, např. *Kdypak jsem ti nepomohl? Jak dlouho bude ještě senát snášet hanebné intriky zrádců?* (srv. s méně výraznou formulací pomocí oznamovací věty: *Vždycky jsem ti pomohl. Senát již nebude dále snášet hanebné intriky zrádců.*)

zeugma - spřežení vazeb, spojení souřadných slov vazebním vztahem náležejícím jen jednomu z nich, např. *věřím a respektuji ho místo věřím mu a respektuji ho* (tj. splývání slovesných vazeb se 3. a se 4. pádem)

významové:

klimax - stupňování účinku, např. *s radostným povykem se hrne, běží, skáká; něco sem vyprosil, něco vylál a něco vyhrozil*

viz Slovník literární teorie. Československý spisovatel, Praha 1984.

Marcus Fabius Quintilianus 35-96

- první státem placený profesor řečnictví

- česky jeho dílo • V. Bahník (přel.): Quintilianus, Základy řečnictví, 1985

- nejširší temat. záběr, 12 knih

- 1. kniha: o vzdělání adeptů řečnictví - nutné znalosti v gramatice, prospěšná geometrie, protože „podněcuje ducha a bystří nadání“, četba rétor. textů atd.

- předposlední kniha: o přiměřenosti v řečnictví - pro různé příležitosti, různé řeč, odlišný přednes -předjímá moderní zásadu, že podoba textu je ovlivněná jeho komunik. funkcí

Středověká rétorika

- křesťanství zpoč. k rétor. nepřátelské, pak postupně přejímá poznatky, využití hlavně v příručkách o kazatelském umění

Rétorika v novověku od 16. stol.

- postupné obnovení zájmu o rétoriku, obecně se cení přesnost, přiměřenost, soulad formy a obsahu řeči, odsuzuje se samoučelná ozdoba

- během 16. a 17. století bylo napsáno asi 800 příruček rétoriky - v latině a postupně i v jednotl. národních jazycích - opět určeno převážně kazatelům

Bohuslav Balbín (1621-1688)

- latinské dílo Vybrané řečnické otázky - prosazuje umírněné užívání řečnických prostředků
- v jiném díle *Verisimilia humaniorum disciplinarum* (Nástin humanitních disciplín) podává návod, jak psát dopis: v překladu Bohumila Ryby z. 1969, s. 24

„*Máš-li psát list, mysl si, že přicházíš návštěvou k tomu, jemuž píšeš. Především (...) - poctíš ho pozdravem a nějak dáš najevo svou lásku, potom rozvedeš jádro věci, při čemž budeš používati rozumových důvodů anebo bojovat city. Na konec učiníš všemožné sliby. Hle, obsah a rozvržení celého listu.*“

Rétorika od klasicismu do 19. stol.

- období úpadku a ústupu rétoriky

anglický filosof John Locke (1632-1704): Esej o lidském poznání - rétorika je nástrojem klamu, řečníci ve snaze o působivost porušují logické principy

- pozornost se v 18. st. věnovala spíše řeč. praxi, formalizace rétoriky a tím nedůvěra v ni

- v 19. stol. rozpad rétoriky na další disciplíny - stylistika, poetika, literární věda, lexikologie, zmizela z učebních programů stř. a vysokých škol